

ADY ENDRE ÖSSZES NOVELLÁI

Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Bustya Endre. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 1406 l.

Az Ady-életmű a magyar irodalom leg-gazdátlanabb, legelhanyagoltabb portája. Ez a mostoha sors már lényegében Ady életében elkezdődött: nagy költőink közül talán ő az egyetlen, akinek nemhogy összese nem jelent meg életében, de még igényes válogatottat sem kapott. S novellái, de főleg publicisztikája gazdagságából vajon mit mutathatott meg az a pár vékony füzet? S ez a sors még jóval halála után is üldözte ezt az életművet, úgyhogy az őt követő nemzedék egyik legnagyobbja joggal tett halála huszonötödik évfordulóján a szaktudománynak szemrehányást: „Negyedszázad alatt még a szokásos irodalomtörténeti bebalzsamozást sem végeztük el rajta. . . . 1930 óta vannak a polcunkon összegyűjtött versei s teljes Ady-kiadványunk máig sincsen. . . .” Hátha még azt is tudta volna, hogy szigorúan tudományos szempontból mennyire fogyatékos a kiadott összes is: hány Ady-vers hiányzott abból, amelyeket csak lassan pótolhatott Földessy Gyula. S ma, valljuk meg – utalva saját felelősségünkre is –, még mindig elég vigasztalan a kép: a kritikai kiadás sorsa, ügye közismert. A közkezei forgó verseskötet ma is alatta marad a filológiai mércének.

S most váratlan ajándékként megkaptuk Ady összes novelláit kritikainak is beillő, igényes kiadásban. Ez a közel másfélszer oldalas kötet már „tömegében” is figyelmeztet: mégiscsak el kellene gondolkozni Ady-novelláin egyszer. Egy-két alkalmi kritikát, s elő-, ill. utószót leszámítva ugyanis még egyetlen igazán nagy igényű írás sem foglalkozott ezekkel. Pedig csak Ady magyarzó, értelmező szavára – az *Igy is történhetik* c. köteté elé írt soraira s a *Sápadt emberek és történetek* ügyében Radó Antalhoz küldött levélre gondolunk –, s mindennekelőtt, magukra a novellákra kellett volna figyelniük, s akkor bizonyára igazat adunk a költőnek: „Néha nemcsak durva muszájból vagy szükséges pénzért történt ugyanis meg, hogy a verseim elégedetlenkedtek, kikiváncsoltak a líra fegyházából s távolí megőket akartak látni a mások szeméin át vagy legalábbis ebben a hitben. . . . De akarnám, szeretném, hogy mélyen tisztelt Szerkesztő Úr meglássa, hogy nem mindegyik tárcám azért készült, mert a lapom bizonyos számú tárcák írására kényszerített.” Valóban: mennyivel fontosabb okok készíthetnek bennünket az ezerötyszáz oldalhoz közel járó terjedelműnél a novellákkal való szembenézésre! Bár önmagában ez sem utolsó elgondolkozásra készítő momentum: az alig négy évtizedet élt *lírikus* huszonegyéves írói pályáján (az első tárcanovella dátuma: 1897, az utolsó:

1918) egy ilyen kvantumú szépprózai-életművet is alkotott. Mennyivel több ez a könyv azonban annál, hogysem ilyen mechanikus szemlélettel értékelni lehetne. S bár nem a recenzió nem az a műfaj, ahol ezt a mulasztást pótolhatnánk, avagy jóvátennünk éppen kellene – s engem egy régebbi kritikám: az 1957-es, erdélyi, kétkötetes novella-kiadásról (ItK. 1958. 574–577.) kicsit mentesítene is ez alól – mégsem tudom megállni, hogy legalább futó impresszióimat itt ne rögzítsem: nem lehet „büntetlenül” frissen átengedni magunkon egy ilyen életművet. . .

Ady novelláit egyvégtében olvasva, mindennekelőtt a tematikai változatosság ragadja meg az olvasót: a kereszténység születésének a Kőr-ban oly divatos, Anatole France-tól, Sienkiewicz-től egyként ihletett, de mégis igen eredeti látású írásokon kezdve – kora Magyarországnak sokszínű ábrázolásáig skálázik ez az érdeklődés. S e-közben a Kőr morális válságára, a polgári erkölcs ezeregy változatú hipokritaságára (*A csizma, Nini szeméi*) csakúgy felfigyelt, mint az úri világ embertelen erkölcsére (*Hedvig második halála*). Művész-témák következnek egymás után, amint hogy művészi figurák soka jelenik meg előttünk. Mégis: ezen a széles skálán két hang a legerősebb: a kortárs magyar valóságábrázolása s a saját életéből feltoluló emlékek.

Bármennyire elkoptatottnak, frázisosnak hat, le kell írunk: Ady novellái megörökítik a végtelen népnymor Magyarországot (*Jóba, a kötőrő*), a hőkölő harcok népét (*Nyomorék Tar Pista*), azt, hogy a magyar Ugar hogy húzza magához a jobbra törő lelkeket (*Wiesner Rudolf elváltozása*), s hogy a magyar Messiásoknak a zuhanás, a hullás, a pusztulás a sorsuk (*Takács tanár úr, Két tanár úr*); történetek sorában bontakozik ki előttünk a gentry útja: a Történelem „megfogható” közelségű, élő valóság volt itt (*Óreg Szilágyi István*): 1848–67 nagy tanulsága, példázata s következményeik emberi sorsok színes galériájában tárul elébünk (*Dénes úr és Jóska*). De Ady saját nemzedéke nemességének útját éppígy megmutatja a lezüllöktől az új időkhöz alkalmazkodóig, a munkát vállalóig (*A Vadághyak átka*). Sokszor megszóal írásaiban a Kőr-ra oly jellemző messianisztikus hang, a jobbra, a másra várás motívuma (*Ha az Ér zavaros*).

S mindezeknek felül – csak úgy ráadásul – micsoda gazdagon – pazaron – szórja az autobiografikus jellegű vallomásokat! Szinte az egész fiatal korát rekonstruálni lehet ezekből, de különösen kincseshánya a gyermekora, s az iskolai évei. Életrajzi

fogódzóknak csak úgy felfoghatók ezek, mint ahogy önarcképei sora jelenik meg bennük.

Adynak ugyanis emberlátása a legfélelmetesebb. Pár oldalas tárca-novellái pszichológiai remeklések (*A nyargaló páholy*). Még a leg-„csináltabb” írásaiban is ott bujkál valahol Ady (*Apolló bukása*): rendszerint egy-egy figurában, vagy a mese pszichológiailag hitelesen motivált végigvívésében (*Mella asszony és leánya*). A gyermek lelkivilágának igaz művészi rajzán kezdve (*Béni, az apostol*) az olyan nagyszerű figurák életrekelésén át, mint *Az öreg Borkonyi*, egészen a papi történetekig: minden írásáról elmondhatjuk ezt. Egyházi hőseit ábrázolva, nem szimplán „antiklerikális” történeteket akart mesélni, hanem – valószínűleg a rá nagy hatással levő Zola s mások példájára – emberi drámákat felmutatni (*Vad Mária*): a halott forma, az Egyház hogyan deformálja a virágozni akaró életet (*Norbret pap látomása, Beáta nővér sirja*). Adyt szenvedélyesen izgatták különben is az emberi sorsok: mint fut zátonyra egy élet, vagy mi hozza meg a boldogságot, a harmóniát. Az emberi tragédiák, a sorsuktól menekülni akaró életetek: egyiként kedvenc témái (*Mella és a gróf, Alma-kisasszony próbanása*). Valami tragikusan balladés légkör övezi egyik-másik írását (Sípós az étető). A saját művészetét hallatlan tudatossággal ismerő és értő Ady nem véletlenül adta egyik háromrészes történetének ezt a címet: „Apró, véres balladák”. Valóban, ezek Ady novellái. Különben ő maga ars poeticusan is vallotta: „Hiszek abban hogy az igazi zene, az igazi dal onnan száll, ahol már a Halál a birtokos úr. Akik a versíró Adyt becsülik, hallják ki e könyvből a Halál dominiumáról hazabandukoló aratók énekét.”

Ez a tragikus-látás magyarozza aztán, hogy milyen kevés az anekdotikus írás közöttük: inkább a poentírozott dramatizált forma jellemző novelláira. Ady azonban mert kísérletezni. Frissen végigolvasva a kötetet, éppen az a meglepő – amire szintén nemigen figyeltünk eddig – : milyen sok ponton érintkeznek Ady szándékai a kor novellamegújító törekvéseivel. Maga Ady erről is beszélt: „Azután egy kis hetvenkedés is bántott: megmutatni, hogy ilyeneket is tudok, ha akarok. . . Hozzányultam új témához, bátortán adtam egy-két hivatásosabb mesélő konstruáló talentumnak. Próbálkozásokat tettem a magyar földön különben pompásan bevált és tenyésző tárca, novellácska formagazdagságát gyarapítani. És hogy franciáskodjak egy kicsit: új frissonok mellett akartam – s a szándék is valami – ideákban sűrűbbé, gazdagabbá tenni ezt a nagyon olvasott, divatos genre-t.” S valóban: írásai között csakúgy találunk példát a Révész Béla névéhez fűződő szegény-ember, proletár-novellára (*A Szarcsa és Feri*), az egészen „tendenziózus” írásokra (*A gazdag ember*

háza, *A Vidámság küldöttje*), mint a már-már krúdyasan emlékező lírai prózára (*Judit és Holofernesz*). Megtalálható írásaiban a Kor novellisztikájában jelenlevő – talán csehovi eredetű, mindenesetre a magyar kispolgári demokraták hagyományához is erősen kapcsolódó – kisember-típusa (*A Jakab-család lábai, Muskétás tanár úr*). A mikszáthi örökséghez főként az arisztokrata-világ ábrázolásában kötődik (*A Lázár gyarmat*): nála is felbukkan az úri svihák alakja. Úr-ábrázolásának bizonyos vonásai viszont egyenesen Móricz jóval későbbi szemléletéből s művészetéből előlegeznek valamit. S ezt a változatos-ságot akkor értékelhetjük csak igazán, ha a pályakezdetre tekintünk: az érzélgős századvégi modortól indult el Ady (*Költemények*), ugyanaz kötötte, ami lírai tehetsége kibontakozását is bénította. S innen érkezett el olyan remekművekig, mint a *Gyermek a Mária hajón*, vagy a *Szelezsán Rákkal kísérete*. Lírai, szimbolista elemekkel átszőtt Ady nagy prózája. Gyakran elsőszemélyes, mint a lírája: az Én uralkodik benne. Ugyanakkor az erős gondolatíság következménye, hogy szinte aforizmaszerű tömbökre leilünk itt-ott. Nem utolsó művésziessége novellisztikájának a cím adása sem: ebben igen leleményes volt. S hogy milyen sokra becsülte ezeket az írásait, elárulja, hogy az érett Ady ugyanúgy kínosan vigyázott a háromszavas címre, mint a költő. *Az özvegy leány, Menekülés az este elől*, s így sorolhatnánk a találóbbnál találóbb, kifejezőbbnél kifejezőbb címeket.

S a szűkebben vett művésziességen túl is: milyen gazdagok ezek a novellák az egész Ady-életmű értéséhez nélkülözhetetlen valloásokban: Isten-verseit, vallásos élményét szinte genezisében érthetjük meg olvasva őket: olyan nagy, egész életében elkísérő lírai érzéstömbökhöz, mint az Ósz, a Halál, a Kód, a Titok, – egyszóval különösen Én és Magány költészetének – bennük keresendő a deschriffrizáló kulcsa. Misztikus verseinek élményes gyökereire – falusi babonákra – árad fény belőlük (Mikor Bodrit legyőzték).

S ha néhány novellája *A Tíz-forint völgye* típusba tartozik is (Ady maga nevezte így imponáló őszinteséggel az élethajzában, pénzért született írásait, különösen a *Budapesti Napló*-korszakból van sok ilyen), s ha a tízes években erőtlenednek is Ady novellái – majd a háború alatt csaknem elapadnak –, írjuk ide az élmény forráságával: *Élő próza ez!* Ady novelláistának is nagy, eredeti tehetség volt, akinek köteteiben legalább száznegyven-százötven maradandó írás van.

*

Ady novelláinak ez az első összes kiadása. A sajtó alá rendezést s a jegyzetelést – jegyezzük meg mindjárt: kitűnően – Bustya Endre végezte. Földessy Gyula még csak 305 novellá-

ról tudott. (*Ady Endre összegyűjtött novellái.* Bp., Athenaeum, é. n [1939]. — *Útolsó* : 507.) Már ő is jelezte azonban ugyanott: „Nem lehetetlen, hogy egy-kettő még lappang ezeken kívül is, Ady írói működésének első éveiből, vidéki lapokban.” Bustya érdeme, hogy közülük sokat felkutatótt. Lehet, hogy mind előkerült. Amíg azonban Ady két évtizedes írói pályájának teljes szépirodalmi jellegű hirlaptári anyaga fel nem lesz kutatva, bizonyosat nem mondhatunk. *Bustya* a feltártakat már közzé is tette előzőleg. (Ady Endre: *Novellák*, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely, 1957. II.) Akkor azonban összesen is csak 16 új novelláról, ill. annak minősített Ady-szövegről volt szó, — most mégis ez az összes már 336 Ady-novellát tart számon. Pedig, erősen vitatható egyik-másik Ady-írás tárcanovellává való minősítése: Igaz, az Ady-életmű gondozatlansága, az, hogy magának Ady-nak nem adatott meg saját termése csűrbe takarításának s elrendezésének fásasztó boldogsága, megnehezíti a sajtó alá rendező munkáját. Bustya pl. gazdagítja a novellák számát a *Még egyszer* című verseskötetből átvett *Mesékkel*. Azzal érvel: a *Budha temploma vár* is hasonlóan lírával átszótt próza. S ha a *Mesék* novellává való minősítésén még el is lehet tűnődni, de például a *Három szerelmi eset* már határozottan nem ide való, hiszen akkor Ady publicisztikájából szép számmal lehetne szaporítani a „novellákat”. Ady-nak ugyanis újságírói korában kedvelt cikkformája volt a *Nagyon furcsa esetek*, a *Jegyzetek a napról*. S mi mások ezek — különösen az első —, mint közös cím alá összefogott apró történetek. Csak az első *Budapesti Napló*-korszakból garmadával lehetne erre idézni a példákat. S ha a sajtó alá rendező következetes, akkor beveszi Ady korai publicisztikájából az olyan keretes történeteket, mint pl. a *Paraszt tragoédia*, *Az ok*, *A kenyér volt az ok*, — hiszen az elmékedő, általánosító első és utolsó bekezdéseket elhagyjuk, ezek szabályos „verista”-történetek. A szintén novellává minősített *A ramlehi remete* pedig inkább képzelt riport. S a *Heine Henrik keserű* is joggal kapott helyet legutóbb az *Ady az irodalomról* c. kötetben, aminthogy Földessy is a *Vallomás és tanulmányok* c. könyvben adta ki. Ugyanígy megkérdőjelezhetnénk az *Ibsen és Settimo* című, szintén az összes novellák közé sorolt Ady-írást is: ide való ez? Úgyszintén a *Három szerelmi esettel* rokon tematikájú *Esetek* c. novellát. Elismerjük: nem könnyű itt differenciálni, hisz a publicisztikus s epikus írások egymásba játszanak. S még az sem mindig eligazító, ha egy-egy Ady-írás alatt ezt olvashatjuk: a *Budapesti Napló* eredeti tárcája. Odakerült az néha egy-egy irodalmi kritika alá is. Mindenesetre azonban ezzel a néhány írással óvatosabb lettem volna. Annál is inkább,

mert ezek lényegileg nem gazdagítják Ady novellisztikáját: legtöbb esetben efemer, erőltetett riportszerű írások. Megjegyzéseink ellenére sem kell újra hangsúlyoznunk: Bustya sajtó alá rendező munkája csak a legteljesebb elismerésünket válthatja ki. Nehéz filológiai lehetőségek, feltételek között végzett lényegében tudományos értékű munkát!

S ha az előbb éppen mi sokalltuk a novellák számát, most hadd gazdagítsuk mégis egyvel: jóval e kötet megjelenése után került a kezembe a *Magyar Közélet* című lap, s abban rábukkantam egy elfelejtett Ady-novellára: *Bálint pap miséi* (1907. I. 1.). Ez a kis eset is figyelmeztethet: milyen messze lehetünk még egy valóban összes-kiadásától, hisz a *Magyar Közéletbe* Ady rendszerint másodközlésre adott tárcanovellákat. Természetesen ez a kezünkben levő kötet tudományos értékén keveset változtat (véletlen volt az én rátalálásom is erre az Ady-írára). Az Ady-filológia általános helyzetét, állapotát ismerve, — talán szerencsésebb lett volna óvatosabban: összegyűjtött novelláknak nevezni a kötetet.

*

S ha van is vitatható a sajtó alá rendezésben, a szöveggondozás, de különösen a jegyzetelés annál vitathatlanabb értékű. Bustya jegyzetei körültekintően felfejtőek, sok mindent figyelembe vevően kiderítőek. Arészletes elemzés előtt csak egy nagy értékükre mutassunk rá: a jegyzetek az élmény és a művészi megvalósítás konfrontálására, nyomon követésére adnak lehetőséget. (1. a 216. sz. jegyzet.)

Megjegyzések néhány novella jegyzetéhez: *Az utolsó tavaszban* s a *Májusi mese a szegény Barnabásról* című novellákban említett germán filozófus, ill. német apostol nem Nietzsche, mint a jegyzetelő véli, hanem Schopenhauer. Kiderül ez a szövegből: Adugyanis a fajták harcáról s főleg a nőkről való ismert schopenhaueri gondolatokat visszhangozza. Úgy látszik, s éppen néhány novellája a bizonyíték, hogy a már Zilahon olvasott filozófus írásai, amelyeket később annál többre becsült, mikor Reviczky-nél is találkozott tiszteletével, korai éveiben voltak hatással rá, s főleg a nőkről való véleményét alakították; a *Lecky Tóni* egészében kiemelkedően sikerült jegyzeténél meg lehetett volna említeni, hogy Ady még 1905-ben is foglalkoztatta a szentpétervári utazás gondolata (I. levelét Brüll Bertához); a *Madame Mai* pedig kicsit már *ALázárgyarmat* előképe is; *A Hajók a zdtonyon* modelljét talán ki lehetett volna deríteni; a jegyzetelő több esetben tesz kísérletet az Ady-irodalom segítségével egy-egy figurának élő személlyel való azonosítására, s ha az előbb éppen mi kértünk ilyen számon, most mégis hadd jegyezzük meg: néha egy kicsit óvatosabbak is lennének ilyen esetben (a *Wiesner Rudolf elváltozása*, *Egy nap a választók*,

közt, *Balathy Kamill asszonya, Isten báránya, Bond és a vénség-pók* c. novellák jegyzetei egyikét utalására gondolok); igaz viszont a *Tíz-Forint völégénye*, s vele egyidőben született versek összevetéséből adódó következtetés; a *Tamás a piros kertben* magyarázatának is próza és vers értő összevetése az erénye. Csupán azzal korrigálnánk a jegyzetelőt, hogy az utolsónak idézett *Júdás és Jézus* c. versrészlet kissé más, mint a prózai szöveg.

Igen jók Bustyának azon jegyzetei, melyekben később kiteljesedő novella-csírákat fedez fel (*A legfölségesebb ajkakban* felfigyel a *Mihályi Rozália csókja* érlelődésére); kitűnő a Kocsikárvária Léda-reminiscenciáinak felismerése. A *Zsuzsu és én* rokon lenne a *A grófné leányával*? Kevés a valószínűsége ennek. A *fekete Bimbi* magyarázatában kitűnő meglátások erőltetettekkel keverednek; *A két álom* jegyzetelésénél helyesen használta fel az *Uti sóhaj-tások* c. Ady-cikket. A *Flóra leány marad* jegyzetének ugyancsak a bőséges publicisztikai összevetés az erénye; a versekkel bőségesen magyarázó jegyzetelő megemlíthette volna *Az Este szomszédjai* magyarázatánál, hogy azzal rokon *Az idegen arcok* c. Ady-vers; emeljünk ki viszont ismét egy maradéktalanul kitűnő jegyzetet, a *Vörös felhők alatt* c. novelláét. A *Szaffó a vonaton* magyarázatánál jó nyomon jár, amikor Bölöni könyvének egy passzusát idézi. A *Szép papunk története*, egyik jelzőjét azzal korrigáljuk, hogy a „fekete gróf” *Andrássy Gyula* volt, s nem *Apponyi Albert*, s hogy a pap „bűnös” világi cikket említve esetleg nem az újságíróskodása idején történt ismert nagyváradi esetre gondolt Ady: talán egy valóban megírt cikkről volt szó. *Bedita nővér sírja* jegyzete azért nagyon jó, mert Ady Valóság-inspiráltságára figyelmeztet: ez esetben földközi-tengeri utazását veszi számba mint valószínű novellatéma-forrást; a *Béni az apostol* próza s vers összevetései viszont kissé erőltetettek: legfeljebb csak a szavak egyeznek; a *Jóba a kötő* jegyzetében helyesen ismeri fel a novellában említett kastélyban a *Károlyiak nagykárolyi lovagvárát*; a *Wagram óda* jegyzete ismét csak sokoldalúan kitűnő; úgyszintén csak ezt mondhatjuk a *Szokolov Szonjáéról*; A *süket Flóra meséje* viszont csak részben alludál a jegyzetben említett Ady-otesz bejegyzésre; A *harapós Wertherben* helyesen ismeri fel Ady önarcképét; a *Dellen a szabó* jegyzete ismét csak azért jó, mert Révész Béla könyvének segítségével még a modellt is sikerült megtalálnia.

Szelezsán Rákhel kísérteténél meg lehetett volna jegyezni, hogy Ady Érmindszenten volt a novella írásának idején, azért is annyira riportszerűen hiteles ez a nagy írása; az *Egy keresztvetés történetének* élményi felfejtése valószínűen igaz; a *Történetek egy temetőből* s az *Ila nemet mond* jegyzetei

szintén a Valóság-élmény felderítése miatt nagyon jók; nem hiszem viszont, hogy a *Tilal-tó titkában* a duk-duk affér okozta nyugtalanság játszott volna bele; a *Kötsy Balázs temetése* jegyzeténél meg lehetett volna említeni még a *Károlyi Gábor közbeszóló* című cikket (B. N. 1905. II. 18.). Egyébként ez is a kiemelkedően sikerült jegyzetek közé tartozik. S itt egymás után megemlíthetünk még: három nagyszerűen sikerült jegyzetet *Anitta, a jósnő, Veturia asszony halála, Az öreg Borkonyi*. Az *Eszterkuty Éva huga* magyarázatánál viszont többre lettünk kiváncsiak. A Kovalovszky-féle emlékezés-gyűjtemény talán erősebb fogódzót adhatott volna; a *Gencs Sándor leánya* jegyzetében meg lehetett volna említeni, hogy a novella rokon a *Julis és gazdája az író* c. másik Ady-írással. Az *érezékeny Rubek* c. novella jegyzetének a történelmi háttér pontos felderítése az erénye; a *szultán vacsorája*, „de nem Vámbéry-uccte” kitételéhez oda lehetett volna írni, hogy az az ún. „ugor-török-háború” néven ismert őstörténeti-nyelvészeti vitára céloz; A *hajnali táncosnő, a Dorfer Egon házassága, a Domy Béla doktorsága, a Vitéz urak visszatérése, az Egy budapesti autóban, a Láposy Ruben megvénülése* s a *Legendák kislányokról* c. novellák jegyzeteinek elsőrendű erényük, hogy biztos szemmel, lényeglátóan hozza azokat Bustya összefüggésbe Ady személyes életének válságaival, fordulóival. Talán csak azzal egészítenénk ki ezeket, hogy az *Egy budapesti autóban* c. írásának a Dénes Zsófiával való házassági szándéka is lehetett az ihletője; *A föltámadt leányság* jegyzetében utalni kellett volna arra, hogy ihlető forrásai között szerepelhetett az akkor már nagyon akut román – magyar-kérdés is, a magyar progresszió éppen Ady és Jászi részéről való sorozatos törekvése a nemzetiségi megbékélésre; az *Estraiék koporsója* jegyzete ismét csak a kortörténeti egybevetés miatt sikerült; a *Régi tavasi háború* talán legjobban sikerült jegyzetében – bár kétségtelenül nem volt az értelmezés is feladata Bustyának – meg lehetett volna említeni, hogy az egyúttal a háború travesztálása is: úgyszintén az Orosz – Vitályos-bibliográfia alapján közölt, frissen felfedezett *Bücsü Virágos Pétertől* jegyzetében meg lehetett volna jegyezni, hogy abban benne van a háborús Ady (A *mesebeli János*-motívuma). Bustya kissé eklektikus válogatási szempontjait hivatott viszont igazolni, hogy bibliográfiai adataiban a novelláskötetek között szerepel a *Még egyszer* c. Ady-verseskötet is. Bibliográfiaját egészítsük ki azzal, hogy az Ady életében megjelent öt novelláskötetet halála után Földessy Gyula is kiadta együtt (1925). A *Jóslások Magyarországról* c. Féja-féle válogatás viszont nem 1939-ben, hanem 1936-ban jelent meg. Úgyszintén Elek Artúr *Ady Rómában* c. cikkének pontos dátuma nem 1911, hanem

1919. II. 16. Ezek persze bizonyára elírások.

Befejezésül írjunk ide egy véletlenül megtalált szerkesztői üzenetet: „B. N. 1907. XI. 28. „Szerkesztői üzenetek”. K. J. *Selmecujfalu*. A. E. nevében, aki egyébként szeretettel gondol a régi kedves iskolatársaira, megnyugtadjuk, hogy ő éppenséggel nem gondolt semmiféle megtörtént esetre. Sokkal többre becsüli az írást és irodalmat, mintsem anekdotákat mesélni belső mesék és művészi kigondolások helyett. Volt piarista-tanárait sem akarta sérteni, akik közül nem egy derék emberre emlékszik. De a történet belső igazsága mellett igenis hitet tesz, ugyanakkor amikor ismét kijelenti, hogy sérteni senkit se akart.” A szerkesztői üzenet – amelyet természetesen Ady maga írt – a *Nyápic mamája*” c., a nagykarolyi piarista gimnáziumban játszódó novellájára érkezett megjegyzésre visszahangozhatott, amely a B. N. 1907. XI. 17-i számában jelent meg. A közös értesítő tanúsága szerint Ady osztálytársai között három K. J. kezdőbetűs diák volt annak idején: Knecht János, Kopeczek József, Kostyán Jenő. Szinte biztos, hogy valamelyikük – talán éppen a *Nyápic* modellje – olvasta kritikuss szemmel Ady írását. Ez az apróság ismét többféle tanulást rejt magában. Mindenekelőtt egy filológiai: azokat a lapokat, ahol Ady szerkesztőségben dolgozó belső munkatárs volt – a szerkesztői üzenetekig bezárólag kell végigolvasnunk, ha igazán teljes értékű munkát akarunk végezni. Másrészt egy esztétikai, ez a pár sor Ady ars poetikái írásai mellé kívánkozik s ismét csak értékes vallomás novella íróművészetéről is: az anekdotákkal itt is szembeállítja a belső meséket – a szimbolista költő jellemző művészi attitűdjét – és a művészi kigondolásokat, s a történet belső igazsága mellett tesz hitet. Egyúttal fogódzót ad ez a pár sor ahhoz is, hogy autobiografikus írásaiban mennyiben szabad és lehet a Valóság pontos mását keresnünk.

Van aztán Ady összes novellái megjelenésének egy olyan mozzanata, amely túlnő a könyv filológiai jelentőségén is, s ez: Borsos Miklós illusztrációi. Szerencsés gondolat volt ezt az egyre gazdagabban kibontakozó tehetségű művészt felkérni erre a munkára. S éppen ideje is volt, hogy Ady víziói, gondolatai egy rokonművészet formanyelvén is megszólaljanak. Előzmények ugyan igen gyér számmal vannak, de azok nem mérhető Borsos vállalkozásához (ezek közül egy igazán emlékeztet: Nagy Sándor illusztrációja *A mi gyermekünk* című Ady-vershez). S ha már a novelláskötet illusztrációiról írunk, ezt csak úgy tehetjük, ha együtt nézzük azokat a tavaly kiadott összes versekével: ez a kötet Borsos rajzaiért megérdemelt volna egy rövid elemző recenziót. Pedig nincs könnyű dolga az illusztrátornak Ady esetében, hiszen még a novellái nagyrésze is, de a versei különösen:

belső történetek, lelki drámák. Borsos nagy tehetségét dicséri, hogy ennek ellenére vállalkozhatott Ady álmai újraélésére, mégpedig nemcsak az eseményes, alakos versek esetében, hanem olyankor is, amikor a költő egy lírai érzést akart kifejezni: bár szükségképpen az előbbieket a jobbak, az érthetőbbek, mégis köszönjük meg azt a bátorságot, hogy volt „mersze” a *Kocsi-út az éjszakában*, avagy *Az ős-Kaján képszerű visszaadására*. De említjük meg a *Léda a hajón* mementőszerű, a várast s a félelmet az újratalálkozástól egyszerre kifejezni tudó illusztrációját, – a *Héja-nász az avaron* egyik motívumát, az egymás húsába tépő madarakat nagyszerűen visszaadó rajzát, – az *Uj vizeken járok* pár ceruzavonásból életre keltett Holnap-hősét, – a nagyszerűen elképzelt *Főlszállott a pávátét*: görcsösen szorított börtönrácsok felé emelkedik a szabadulást hozó madár, *Az ős Kajánét*, ahol egy Kentaur-szerű alak idézi fel bennünk az ős Kajánt, s az asztalnál ülő költő tiltakozó mozdulata az ősi félelmet. A vers persze sokkal több ennél, de azért valamit ez is vissza tud adni abból, – *Az Illés szekerén* prologójának Ég felé törő táltosait, – *A Hadak útja* forradalmas vízióját, – a döbbenetes erejű *A grófi szerűn* illusztrációját, a megragadó erejű sirató nép ábrázolásával, – a *Dózsa György unokája* seregelő kaszás Nép-ét, – *Az öreg Kunné* lehetőfinom vonásokból összerakott tragédiáját, – a *Kocsi-út az éjszakában* pár törött-darabbal felidézett félelmetes magányát, – az *Elbocsátó szepet* üzenet „Százszor sújtottan dobom, im feléd Feledésemnek gazdag urpalástját” – nagyszerűen visszadott motívumát, – az *Uj tavaszi seregszemle* lovashírnökét, – az *Új törvényt*, *Werbőczy* magányos kútágását s félelmetes pozitívában vonító kutyáját (talán a legremekebb illusztrációja a verseknek), az *Élet helyett órák* pár vonással kivetített magányát, – az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* dühödten doboló angyalát, – a *Krónikás ének 1918-ból* sok mozzanattal felidézett háborús iszonyatát, – a Csinszka-versek Adyjának Háborúban egymásra utalt összetartozását, s egyben a *Nézz drágám kincseimre* őszinte gyónását kifejező rajzát, – a szabad Május-okat idéző, kezében szekfút felmutató s a börtönből kilépő férfialakot, – s a *Dózsa Györgyöt* ébresztő *Még egyszer jönne* nagyszerű szabadító lovas-kardos férfi-vízióját.

S ha a versekéről is csak az elragadtatás hangján szólottunk, mennyivel inkább tehetjük ezt a novellákéval, ahol mégiscsak epikusabb mondanivalót kellett visszadnia a művésznek: a *Kávéházban* sötéttonusú dorbézoló vendégei a szolgálatkész pincérről tökéletes atmoszférát adnak vissza; remekbe sikerült a *Faunok* illusztrációja is; a *dumbravai lóvásár* vágató lovat az a misztikák képesek felidézni bennünk, amely az egész történet fölött lebeg; a *Buddha temploma vár* rajza

pedig talán a perspektivikus megoldása miatt sikerült; Az *Óhídyak igazsága* fekvő alakjai, mellettük a kezükből kiesett kaszával hűen mutatják a levert népet; a *Répakapálás* két szép lány alakja a szorongatott korszóval hűen adja vissza a történetet. Nagyszerűnek tartjuk *A Jóna a kötőrő* nagyra növesztett, félelmében menekülő parasztját; *A Szárca és Feri* remekbe sikerült lórajzát, háttérben a gyászoló alakokkal; a *Vérhalom és Barbarossa* démonira növesztett agarát; a *Gyermek a Mária-hajón* pontosan rajzolt figuráit a tengeri viharban imbolgó hajón; a *Testőr Ella* illusztrációját, amely olyan hűen hat, mintha egy századvégi lapban látnánk; a *Szelezsán Rákhel kísértetének* félelmetes asszociációkat keltő rajzát: gyászköci hátsó két kereke, rajta koporsóvég, két kísérő komor alak, viharfelhők az Égen. . .; s *Mihályi Rozália csókja* nagyszerű rajzos elképzelését: a régi nők és férfiak sora, akik a mérgezett csókot egymásnak adták, — előtérben a költővel, amint számba veszi őket *Az asszony meghal* előteret betöltő ökrei szintén a mondanivalót adják

pontosan vissza: a munka a legszemélyesebb ügyet is háttérbe szorítja ebben az életben; a *Judit és Holofernesz* ódon hangulatot, történelmi levegőt árasztó rajzát; *A csárda elégiája* sikerült elképzelését, *A Vér városa* hű századeleji nagyváradi atmoszféráját; *Az érzékeny Rubek* találó figuráját; *A gazdag ember házai* pontos tónusát: rideg bérházak között kocszik a gazdag úr (a kötet legkiemelkedőbb illusztrációi között van a helye); s a *Lomby Mária Kolozsvárott* daloló-mulatozó szépasszonyát . . .; A címlap kiegyenesített kaszájú forradalmas népét (*Turi Sándor*).

Ekkora gazdagság láttán ugyan nem nagyon illik, mégis leírjuk: szívesen láttuk volna még néhány novella illusztrációját (*Vig Avay Ábris, A Zenóbia faluja, Az öreg Borkonyi, Régi tavaszi háború, Egy lóhős, Mikor Bodriú legyőzték, Abd el Kader*). Borsos Miklós illusztrációira pedig — a köszönet szavain túl — nem tudunk nagyobb dicséretet mondani, mint hogy azok közül néhány vetekszik az ihlető Ady-verssel, avagy novel-lával.

Varga József

HORVÁTH ZOLTÁN: MAGYAR SZÁZADFORDULÓ

A második reformnemzedék története. (1896–1914). Bp. 1961. Gondolat K. 647 1. 10 t.

Horváth Zoltán könyve egy sokat emlegetett és — most kezdjük csak látni igazán — kevésbé ismert világba visz: a politikai és művészeti izgalmaknak, a társadalmi és gondolati erjedésnek abba a légkörébe, amely a magyar társadalmat — vagy legalábbis a a magyar értelmiséget — a századforduló táján eltöltötte. Ebből az időből mindnyá-junk előtt van a Nyugat nagy nemzedékének, az új magyar zene és festészet nagy alkotóinak hatalmas vonulata, s Ady, Bartók, Rippl-Rónai valamennyiük fölé magasló orma. Horváth Zoltánnak eléggé nem becsülhető érdeme, hogy — természetesen, nem elődök nélkül — mindent átfogó igénnyel tudja bemutatni ezt a kort, feleleveníteni, érthető, sőt érzékelhető közelbe hozni azt az atmoszférát, amelyben e nagy alkotók s környezetük, a kisebbek, de nem érdektelenek és még kevésbé érdemtelenek éltek, küzdöttek.

A kötet alcíme: *A második reformnemzedék története*. Ez a meghatározás váratlanságban is pontosabb, mint a főcímnnek választott; mert bár Horváth Zoltán újítása — s véleményem szerint maradandó újítása — „a második magyar reformnemzedék” elnevezés arra az író-publicista-jogbölcselő-szociológus csoportra, mely a millennium után kezd fellépni s új eszméivel egyre szélesebb értelmiségi körre kiterjedő erjesztő munkát végezni az elmaradott ideológiai állapotba szorult, áporodott társadalmi struktúrájú

dualista Magyarországon, mégis ez a meghatározás a pontos és helyes: ha ki is tekint a politika és társadalom általános jelenségeinek vidékére, Horváthot valójában ez a réteg érdekli, ennek életrajzi drámáját írja a harcban fogant kezdetektől az első világháború előtti széthullásig.

Az elnevezés tudatosan és szándékosan az első reformnemzedékre utal, mely nem egész egy századdal korábban a polgári demokratikus forradalom, illetve szabadságharc előkészítőjeként élt, harcolt és pusztult; tagjai jelentős részének tragédiája lett, hogy munkássága egy olyan mozgalom előkészítését szolgálta, melyet már végig követni, azzal együtt haladni nem tudott, sorsa és neve mégis elválaszthatatlanul hozzákötődött. Horváth bevezetésében gondosan és szépen kidolgozza a párhuzamokat, a hasonlóságot a két reformnemzedék között, s ezáltal valóban elfogadtatja az új meghatározást, mely mostantól előreláthatólag magától értetődő természetességgel fog bevonulni tudományos irodalmunkba, publicisztikánkba. De elfogadva, sőt magamévá téve a terminust, s látva a történelmi párhuzamot, melyet Horváth Zoltán kimutat, szükséges hangsúlyoznom a különbségeket is, mely e két nemzedék helyzetében, s ennek következtében sorsában is megmutatkoztak.

A legdöntőbb különbség kétségtelenül az, hogy míg az első reformnemzedék mögött